

РОЗДІЛ 4

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/31>

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ УКРАЇНИ

HISTORICAL AND LEGAL PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF THE ELECTRICITY MARKET OF UKRAINE

Гаркавенко С.В., аспірант
Академія адвокатури України

Енергетика для економіки держави це як скелет для людського тіла. Саме цей скелет тримає всі інші частини тіла або сектори економіки держави в прямій залежності від свого стану. Метою статті є з'ясування та розкриття актуального питання, щодо історичного шляху розвитку енергетичної системи України. Автор дослідив передумови створення та розвитку електроенергетики як галузі економічної складової держави України. У статті визначено періодизацію етапів формування ринку електричної енергії. Виділено та охарактеризовано основні риси кожного з етапів формування ринку електроенергетики. Відображено ключеві нормативні акти які приймалися та мали визначний вплив на подальший розвиток енергетики України у кожному з етапів розвитку. Так у статті аналізується період від початку створення енергетичних потужностей, в період радянської окупації України до відновлення незалежності держави України, а саме з 24 серпня 1991 року, та подальший розвиток енергетичної галузі та правове регулювання ринку електричної енергії в сучасній незалежній державі України за правилами ринкової економіки та Європейського Союзу.

Досягнуто висновку щодо необхідності подальших наукових досліджень з проблеми розвитку та функціонування ринку електроенергії України. Встановлено, що наразі Україна знаходиться в процесі трансформації ринку електричної енергії від монопольно-державного способу управління, до обмеженого монополізму або демонополізованого суб'єктного складу учасників та конкурентного середовища на ринку електричної енергії між всіма учасниками та з врахуванням інтересів споживачів електричної енергії. Реформування галузі енергетики в Україні здійснюється згідно взятих на себе зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Складність ситуації загострюється через початок повномасштабної російської агресії проти України від 24.02.2022 та постійними терористичними ракетними обстрілами енергетичної інфраструктури України з боку росії.

Ключові слова: електроенергетика, ринок електричної енергії, розвиток, європейський ринок, етап, окупація, незалежність, реформування, Україна.

Energy for the economy of the state is like a skeleton for the human body. It is this skeleton that keeps all other parts of the body or sectors of the state's economy in direct dependence on its condition. The purpose of the article is to find out and reveal the current issue regarding the historical path of development of the energy system of Ukraine. The author researched the prerequisites for the creation and development of the electrical industry as a branch of the economic component of the state of Ukraine. The article defines the periodization of the stages of the formation of the electric energy market. The main features of each of the stages of the formation of the electricity market are highlighted and characterized. The key regulatory acts that were adopted and had a significant impact on the further development of energy industry of Ukraine in each of the stages of development are reflected. Thus, the article analyzes the period from the beginning of the creation of energy capacities, during the Soviet occupation of Ukraine to the restoration of the independence of the state of Ukraine, namely from August 24, 1991, and the further development of the energy industry and legal regulation of the electric energy market in the modern independent state of Ukraine according to the rules of the market economy and the European Union.

A conclusion was reached regarding the need for further scientific research on the problem of the development and functioning of the electricity market of Ukraine. It has been established that currently Ukraine is in the process of transforming the electricity market from a monopoly-state mode of management to a limited monopoly or demonopolized subject structure of participants and a competitive environment in the electricity market between all participants and taking into account the interests of electricity consumers. The reform of the energy sector in Ukraine is carried out in accordance with the obligations assumed under the Association Agreement between Ukraine and the European Union. The complexity of the situation is exacerbated by the start of full-scale Russian aggression against Ukraine on February 24, 2022 and by Russia's constant terrorist missile attacks on Ukraine's energy infrastructure.

Key words: electric energy, electric energy market, development, European market, stage, occupation, independence, reformation, Ukraine.

Стабільне функціонування ринку електричної енергії в Україні є одним із найважливіших завдань в державі, оскільки стабільний розвиток енергетики в державі це запорука стабільності в економіці держави. Історико-правові передумови розвитку та функціонування ринку електроенергії України відмінні від багатьох інших держав. Тяжкий тягар окупаційно-історичного минулого радянського союзу мав свій вплив на розвиток енергетики в Україні.

Метою статті є поглиблене дослідження особливостей історико-правових передумов розвитку і функціонування ринку електроенергії України та встановлення основних відмінностей між моделями функціонування ринку електроенергії в різні історичні періоди.

Розвиток та функціонування ринку електричної енергії України можна умовно поділити на три етапи:

1. Етап створення та розбудови потужностей енергетичної системи України 1920–1991 рр.

Початок функціонування енергетичних потужностей України припадає на двадцять років ХХ століття. В цей час Україна перебувала в складі радянського союзу.

Відповідний період в історії України характеризується так званою новою економічною політикою – НЕП. Для якої було характерна жорстка централізована система управління.

У межах сучасної України в першій половині ХХ ст. сформувалися 5 локальних енергосистем: Донбасенерго (1926 р.); Київенерго, Крименерго та енергосистема м. Харків (1930 р.); Дніпроенерго (1931 р.) [1].

Основне регулювання енергетики в Україні здійснювалося Державною комісією з електрифікації росії

(ДЕЕЛРО) (рос. ГОЭЛРО – скорочення від рос. Государственная комиссия по электрификации России) [2].

Найважливішою і найхарактернішою особливістю розвитку енергетики України стала централізація виробництва електроенергії та тепла. Також відповідний період характеризувався централізованим управлінням як генеруючих, так і постачальних підприємств.

У 1962 р. в Україні було створено Міністерство енергетики та електрофікації України, що контролювало всі підприємства енергетики. Фактично міністерство зосередило в своїх руках виконавчу і законодавчу функцію відповідного сектору економіки, до того ж здійснювало і функцію регулювання.

Отже, це було державне монопольне управління цілою галузю економіки, що не мало за мету розвитку конкурентного ринку, зниження ціни для населення чи залучення інноваційних технологій.

2. Етап створення та функціонування Оптового ринку електричної енергії України 1991–2017 рр.

Формування ринку електроенергії в Україні розпочалося в 1994 році, коли було створено Національну комісію регулювання електроенергетики України (НКРЕ). До її обов'язків належало здійснення економічного регулювання, сприяння конкуренції, ліцензування та захист прав споживачів. В 1995 році вийшов Указ Президента, який передбачав реструктуризацію галузі, запровадження конкурентних відносин між виробниками та постачальниками електроенергії, державне регулювання суб'єктів природних монополій в електроенергетиці та створення оптового ринку електроенергії. В 1996 році в результаті реформи в енергетичній галузі були відокремлені виробництво, передача, розподіл та постачання електроенергії і був створений оптовий ринок електроенергії за моделлю «єдиного покупця». Це дозволило поліпшити роботу галузі та вирішити проблему неплатежів та бартеризації розрахунків [4].

Початок розвитку Об'єднаної енергетичної системи (далі- ОЕС) України необхідно починати з Договору між Членами Оптового ринку електричної енергії України від 15.11.1996 р., що був укладений між всіма учасниками ринку електричної енергії України (далі – Договір).

Цим Договором були встановлені умови та правила роботи Системи Оптового ринку електричної енергії України. Визначалися права, обов'язки та відповідальність Сторін цього Договору. Таким був початок створення Оптового ринку електричної енергії України (далі – ОРЕ). Функціонування ОРЕ відбувалося за схемою «єдиного покупця». Правовою базою функціонування ОРЕ був прийнятий 16 жовтня 1997 р. Верховною Радою України Закон України «Про електроенергетику». Цей нормативний акт відіграв найбільшу роль у регулюванні відносин на ОРЕ, оскільки визначав загальні положення діяльності ОРЕ та закріплював статус його суб'єктів, а також повноваження державних органів у цих відносинах. Цим Законом було встановлено, що купівля електричної енергії, виробленої на електростанціях, потужність чи обсяг відпуску яких більші за граничні показники, а також на вітроелектростанціях, незалежно від величини встановленої потужності чи обсягів відпуску електричної енергії (крім електричної енергії, виробленої на теплоелектроцентралях, які входять до складу енергопостачальників, для споживання на території здійснення ліцензованої діяльності), та весь її оптовий продаж здійснювався на оптовому ринку електричної енергії України. Функціонування інших оптових ринків електричної енергії в Україні заборонявся.

Фактично на ринку електроенергії України існували монополії контрольовані державою. За період існування ОРЕ учасниками ринку було накопичено значні обсяги заборгованості, що в свою чергу не давало можливості здійснювати належний розвиток енергетичної галузі. До того ж відсутня конкуренція на ринку серед споживачів,

через монопольне становище постачальників електричної енергії на своїх територіально-адміністративних межах, стримувала розвиток клієнтоорєнтовності та поліпшення якості надання послуг. Ціноутворення напряму залежало від централізованого управління.

Початком змін в функціонуванні ОРЕ було розпочато 16.11.2002 р. у зв'язку із прийняттям Кабінетом Міністрів України Постанови № 1789, якою було схвалено Концепцію функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України (далі – Концепція) [5].

Концепцією було визначено в три етапи перехід до нової моделі конкурентного ринку електроенергії. Значну роль було відведено приватизації електроенергетичних підприємств.

3. Етап роботи нової моделі ринку електричної енергії в Україні з 2017 р. до сьогодні.

На виконання зобов'язань України за Договором про заснування Енергетичного Співтовариства з однієї сторони та Європейським Союзом з іншої сторони, була укладена Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Згідно вимог Угоди про Асоціацію обов'язковою умовою було прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії», яким були визначені правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку електричної енергії, врегульовані відносини пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії.

Законом України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 р. встановлювалася дата початку функціонування нового реформованого ринку електричної енергії в Україні за новими правилами з 01.01.2019 р. Згідно з законом функціонування ринку базується на принципах прозорості, конкурентності та вільного доступу виробників, постачальників та непобутових споживачів до інформації щодо цін на електричну енергію.

Таким чином відбувся перехід від існуючої моделі Оптового ринку електроенергії «єдиного покупця» до ринку, який включав ринок прямих договорів, який функціонував на основі двосторонніх договорів купівлі-продажу електричної енергії між виробниками електричної енергії та постачальниками й споживачами, балансує ринку електричної енергії, ринок допоміжних послуг.

Таким чином, реалізація електричної енергії оптом на новому ринку електричної енергії відбувається за чотирма напрямками:

- Ринок двосторонніх договорів. Реалізація електричної енергії відбувається за довгостроковими контрактами між учасниками.

- Ринок «на добу наперед». Продаж електроенергії здійснюється з покриттям наступної доби.

- Внутрішньодобовий ринок. Реалізація електроенергії відбувається протягом поточного дня.

- Балансуючий ринок. Купівля-продаж електричної енергії передбачає покриття різниці між фактичним добо-вим та плановим обсягом відпуску товару.

Результатом впровадження нової моделі ринку електричної енергії відбулася демонополізація і побудова конкурентного ринку між постачальниками і споживачами з однієї сторони, та складну систему взаєморозрахунків на ринку електричної енергії між новими гравцями ринку, такими як ДП «Гарантований покупець» та Оператор системи передачі НЕК «Укренерго», який має компенсувати дефіцит грошових коштів ДП «Гарантований покупець», який в свою чергу купує електроенергію в НАЕК «Енергоатом» і ДП «Укргідроенерго» за неринковою ціною, купує електроенергію в учасників ринку альтернативної енергетики за зеленим тарифом за ціною вище ринкових. Державне підприємство зовнішньоекономічної діяльності «Укрінтеренерго» забезпечує гарантоване та безперервне постачання електричної енергії Споживачам протягом всього строку постачання

у таких випадках: банкрутства, ліквідації попереднього електропостачальника; завершення строку дії ліцензії, зупинення або анулювання ліцензії з постачання електричної енергії споживачам попереднього електропостачальника; невиконання або неналежного виконання електропостачальником Правил ринку, Правил ринку РДН та ВДР, що унеможливило постачання електричної енергії споживачам; необрання споживачем електропостачальника, зокрема після розірвання (припинення) договору з попереднім електропостачальником. Фактично ДПЗД «Укрінтеренерго» такий собі хаб для «проблемних споживачів».

ДП «Оператор ринку» відповідає за баланс між попитом та пропозицією на ринку електричної енергії, а також за організацію купівлі-продажу на РДН та ВДР. ДП НАЕК «Енергоатом» здійснює продаж ДП «Гарантований покупець» до 50% електроенергії. Решту електроенергії ДП НАЕК «Енергоатом» реалізує на інших сегментах ринку. Постачальники універсальних послуг купують електроенергію у ДП «Гарантований покупець». У зв'язку з чим вартість електроенергії формується, виходячи з сегменту ринку, на якому відбулася купівля електричної енергії

та обсягів її споживання у певний проміжок часу. При цьому підприємства, які здійснюють розподіл, відділені від виробників, постачальників та споживачів.

Основною перевагою впровадження нової моделі ринку електричної енергії потрібно зазначити демонополізацію суб'єктного складу учасників і створення між ними конкуренції. А також можемо константувати, що ціни на електричну енергію для населення не змінилися та залишились найнижчими серед європейських країн.

Разом з тим, складна система взаєморозрахунків на ринку електричної енергії між учасниками ринку залишилась.

Беручи до уваги вищевикладене, можна зробити висновок, що ринок електроенергії України перейшов від монопольно-державного управління до функціонування за правилами ринкових відносин, з більшим складом учасників та більш складною системою управління та регулювання. Україна має прогресивне законодавство у сфері енергетики, водночас необхідно врегулювати питання погашення заборгованості, що виникла між учасниками ринку у зв'язку із запровадженням нової моделі функціонування та взаєморозрахунків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнєцова К.О., Дергачова В.В. Передумови та перспективи розвитку енергетичного ринку України. доктор екон. наук, професор. Київ, 2014.
2. Плачков І.В., Плачкова С.Г. Розвиток атомної енергетики та об'єднаних Енергосистем URL:<https://energetika.in.ua/ua/books/book-4/intro> (дата звернення 20.11.2023).
3. Ірина Коссе Реформа ринку електроенергії в Україні. Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій. Консультаційна робота № 4.
4. Інформація з офіційного сайту Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг URL:<https://www.nerc.gov.ua/pro-nkrekr/istorichna-dovidka> (дата звернення 20.11.2023).
5. Інформація з офіційного сайту Верховної Ради України URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.11.2023).